

عنوان و نام پدیدآور	: جشن نامه استاد سید احمد حسینی اشکوری به کوشش رسول جعفریان
مشخصات نشر	: تهران: نشر علم، فم، کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران، خانه کتاب
	. ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری	: ۱۲۲۴ ص، مصور، نمونه.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۲۲۴-۵۷۲-۷
وضعیت فهرست نویسی	: قبیلا
موضوع	: حسینی اشکوری، احمد، ۱۳۱۰- -- یادنامه ها
موضوع	: نسخه های خطی - مقاله ها و خطابه ها
موضوع	: مقاله های فارسی - فرن ۱۴
شناسه افزوده	: جعفریان، رسول، ۱۳۴۳- . گردآورنده
رده بندی گنگره	: Z ۱۳۹۲
رده بندی دیوبی	: ۱۰۰/۹۲
شماره کتابشناسی علی	: ۳۲۶۷۶۷۵

جشن نامه استاد سید احمد حسینی اشکوری به کوشش رسول جعفریان

چاپ اول: ۱۳۹۲

تیراز: ۱۱۰۰ نسخه

لیتو گرافی: کوثر

چاپ: مهارت

مرکز پخش علم: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای زاندار مری
بن بست گرانفر، پلاک ۴، تلفن ۶۶۴۱۲۳۵۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۲۲۴-۵۷۲-۷

چند نکته درباره کاغذ ابری ایرانی^۱

بوشیفوسا سه کمی^۲

از اختراع فن ابری‌سازی تقریباً پانصد سال گذشته است اما در جهان هنر کمتر کسی می‌داند که این فن در ایران اختراع شده است.

کاغذ ابری توسط جهانگردان اروپا به اروپا شناسانده شده است. مثلاً جورج ساندیز (George Sendys) و توماس هربرت (Thomas Herbert) که انگلیسی بودند و در سالهایی از قرن هفدهم میلادی به ایران و ترکیه سفر کرده بودند کاغذ ابری را معرفی کرده‌اند.

جورج ساندیز در سفرنامه‌اش به ترکیه (چاپ لندن، ۱۶۱۵م) – که کاغذ ابری ترکان را معرفی کرده – به نوع رنگ اشاره نکرده است، اما فرانسیس بیکن (Francis Bacon) استفاده از نوشته جورج ساندیز به کاغذ ابری ترکان که با رنگ روغنی ساخته شده اشاره کرده است. همچنین توماس هربرت هم که به ایران آمده بود (میان سالهای ۱۶۲۷ تا ۱۶۲۹م؛ چاپ کتاب: لندن، ۱۶۳۴م) برای ساختن کاغذ ابری، به رنگ روغنی اشاره کرده است. منتهی قدیمترین کاغذ ابری که تا حال شناسایی شده است، ظاهراً از رنگهای آبی استفاده شده است. شاید اروپائیها در آن زمان پنداشته باشند که شناور شدن رنگهای روغنی روی آب طبیعی تر است. و چندی هم نگذشت که در آلمان دانیل شونتر (Daniel Schwenter ۱۵۸۵ – ۱۶۳۶م) طریقه ابری‌سازی ترکیه را در تألیف خود معرفی کرد و همچنین Athanasius Kircher در کتاب خود (چاپ رم، ۱۶۴۹م) طریقه ابری‌سازی ترکیه را معرفی کرد.

۱. نوشه فارسی حاضر متن سخنرانی ایرانشناس و هنرشناس نامی ژاپن جناب پروفسور بوشیفوسا سه کی است که در دومین نشست از «سلسله نشستهای پژوهشی به یادبود ایرج افشار» (۱۳۹۱ اسفند ۱۵) خوانده شد. ایشان برای مدت یکماه برای بررسی مرقدات خطی موجود در کتابخانه‌های ایران از طرف «کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران» (قم) به ایران دعوت شده بودند.

۲. پژوهشگر و استاد دانشگاه توکایی، ژاپن.

دیگر نوشهای قدیم اروپا که به کاغذهای ابری اشاره کردند، به نظر می‌رسد که بیشتر به کاغذهای ترکیه مربوط است و اسم ایران نسبت به ترکیه کمتر در آنجاها دیده می‌شود. شاید به مناسبت نزدیک بودن آن کشور به اروپا چنین قضیه‌ای به وجود آمده باشد. حتی به جایی رسانده‌اند که آغاز این فن را به ترکیه منسوب کنند.

امروز نیز ابری‌سازی در ترکیه شهرت جهانی دارد و در کتابخانه‌های معتبر اروپا داشتن کارگاه ابری‌سازی معمول شده است اما ابری‌سازی در ایران که منشاء این فن است رونق گذشته را از دست داده و تا زمان اخیر حدوداً در متروک بود و در دنیا ناشناخته مانده است. البته همانطوری که همگان می‌دانند بعد از انقلاب، ابری‌سازی در ایران مورد توجه قرار گرفته است.

اکنون دانسته شده است که عبدالله مروارید مخترع این فن بوده است اما به نظر من در این مورد باید به امکانی توجه کرد. عبدالله مروارید که در دربار سلطان حسین باقیرا در زمانی مقام صدارت را داشت در آن زمان هنرمند برجسته‌ای شناخته شده بود و برای مرقع میرعلیشیر نوائی نیز دیباچه را نوشته بود. با توجه به این وضع، امکان دارد که فن ابری سازی در کتابخانه دربار هرات توسط هنرمندان آن کتابخانه اختراع شده باشد و عبدالله مروارید که کتابدار آن کتابخانه هم بود، مفتخر به مقام مخترع این فن شده باشد.

شاید این وضع با کاغذسازی در چین نیز شباهت داشته باشد. سابقاً می‌گفتند که سای لون چیلی در سال ۱۰۵ میلادی کاغذسازی را اختراع کرد. اما امروز همه می‌دانند که توسط کاوشاهای باستانی کاغذهای ساخته شده در زمانهای قبل از میلادی کشف شده است و سای لون چیلی کاغذسازی را اختراع نکرده است. سای لون کسی بود خواجه که وزارت صنایع مستظر فه دربار را عهددار بود و در زمان وزارت او در کارگاه دربار با استفاده از پوست درخت و کتان کهنه کاغذهای مرغوبیت از کاغذهای پیشین ساخته شد و به نام کاغذ سای لون به خاقان چین اهداء شد. به مناسبت این، در زمانهای بعدی سای لون را مخترع کاغذسازی می‌شناختند.

کاغذ ابری تا بحال بجز در کتاب‌آرایی در رشته‌های مختلف صناعات مستظرفه به کار برد شده است. من نمی‌دانم که این نوع کاغذهای ابری در زمان اختراع برای چه کارهایی استفاده می‌شد. تنها چیزی که می‌دانم، کاغذهای ابری که در اواخر قرن دهم هجری بر روی آن خوشنویسی می‌شد از قدیمترین کاغذهای ابری شناخته شده است. از این‌رو شاید بگویند که این کاغذ اصلاً برای خوشنویسی ساخته شد یا اینکه به دلیل کثرت حواشی کاغذ ابری در اوراق متن و حاشیه‌شده در نسخ خطی و مرقعات بگویند که کاغذهای ابری برای کتاب‌آرایی به کار برد می‌شد. من هم در استفاده کردن کاغذ ابری برای خوشنویسی و کتاب‌آرایی هیچ تردیدی ندارم. اما در واقع روشن نیست که در بد و اختراع فن ابری‌سازی، کاغذهای ابری غیر از خوشنویسی و کتاب‌آرایی برای چه کار استفاده می‌شد.

همه می‌دانند که شناسایی کردن قدمت کاغذ ابری بسیار مشکل است. گویا در ترکیه کاغذ ابری خوشنویسی شده به تاریخ ۱۴۴۷ میلادی برابر با ۸۵۱-۲ هجری قمری موجود است؛ اما من نه اصل و نه حتی عکس آن را هم ندیده‌ام و صحت این مطلب را نمی‌توانم پذیرم. به خصوص نویسنده این مطلب در این باره منابعی ذکر نکرده است.

آقای درمان که محقق ترکیه است به این مطلب هیچ اشاره‌ای نکرده است و ادعای می‌کند که قطعه خوشنویسی شده بر روی کاغذ ابری که رقم مالک دیلمی و تاریخ ۹۶۲ هجری را دارد و به ایشان تعلق دارد قدیم‌ترین کاغذ ابری است.

در کتابخانه ملک، رساله خوشنویسی و نقاشی قطب‌الدین محمد قصه‌خوان هست که به خط شاه محمود نیشابوری به سال ۹۶۴ استنساخ شد و به شکل مرقع تجلید شده است و بعضی اوراقش کاغذ ابری است. و متن رساله و عکس آن در دفتر ۱۹/۱۸ نامه بهارستان چاپ شده است.

اگر ادعای آقای درمان صحت داشته باشد کاغذهای ابری در رساله قطب‌الدین هم باید از قدیم‌ترین کاغذهای ابری شناخته شود.

حالا برمی‌گردم به موضوع کاربرد کاغذهای ابری که در زمان اختراع این فن ساخته می‌شد.

بیست و پنج سال پیش، خوشنویسانی که کاغذهای ابری من را دیده بودند می‌گفتند که اینگونه کاغذ به درد کار خوشنویسی نمی‌خورد، چون رنگهای به کار رفته به قدری تند است که به خطها زیان می‌رساند. نظیر همین حرف را حتی اشخاصی نیز می‌زدند که به کار خوشنویسی اشتغال نداشتند. از این گفته‌ها متوجه شده بودم که اصولاً کاغذ ابری را برای خوشنویسی لائق نمی‌شناختند. شاید همین نظر از اوائل زمان اختراع این فن بوده باشد. به عنوان مثال قطعات خوشنویسی شده بر روی کاغذ ابری بیشتر سیاه‌مشق بود و حتی بوسیله تذهیب قسمتهای زیادی از نقشهای ابری پوشانده می‌شد. گواهی این استنبط شاید شناسایی نشدن قطعه خوشنویسی شده بر روی کاغذ ابری در دوره تیموری باشد. اگر کاغذ ابری را شایسته عمل خوشنویسی می‌دانستند هماناً قطعه خوشنویسی شده از خطاطان نامی دوره اواخر تیموری مانند سلطانعلی مشهدی و غیره باقی می‌ماند. اما تا کنون چنین قطعه خوشنویسی را از دوران تیموری ندیده‌ام.

احتمالاً خوشنویسان آن زمان کاغذهای ساده را ترجیح می‌دادند و دوست داشتند که پس از انجام خوشنویسی مذهبیان با تذهیب آرایش دهند.

با نگاهی به آثار هنری ایرانیان همیشه احساس می‌کردم که هنرمندان ایران به کارهای هرچه پیچیده‌تر و سخت‌تر تمايل داشته و هنوز هم دارند و به کارهای ساده چندان اعتمایی نمی‌کردن. همین روحیه انگیزه‌ای شده بود که ایرانی‌ها نفیس‌ترین آثار هنری را در سرزمینهای اسلامی بوجود بیاورند.

کاغذ ابری اگر رمزش را بفهمند، ساختش بسیار ساده است و پرنقش‌ترین کاغذ ابری نیز برای ساختن یک ورق، نیم ساعت بیش طول نمی‌کشد.

همچنین کاغذ ابری به تهایی چیزی است بسیار ضعیف و از بین رفتند. اگر روی آن چیزی نوشته نشده باشد چندان اهمیتی به آن داده نمی‌شود. یا اینکه اگر برای آرایش بر روی اشیایی چسبانده شده باشد، زیاد دوامی ندارد. شاید در زمان ابداع این فن، این نوع کاغذ به اشیایی چسبانده شده باشد اما به دلیل فرسودگی و سائیدگی باقی نمانده باشد. مثلاً کاغذهای ابری که بر روی قلمدانها چسبانده شده و تا حال مانده است، رویش بوسیله روغن کمان پوشیده شده است. اما اگر کاغذهای ابری در زمان تیموری بدون پوشش روغن کمان بر روی اشیایی چسبانده شده باشد، احتمالاً به دلیل فرسودگی کاغذ از بین رفته باشد. با توجه به این وضع، شاید بهتر باشد که برای کاربرد کاغذهای ابری، غیر از خوشنویسی و کتاب‌آرایی، دیگر امکانات را در نظر داشته باشیم.

به نظر من لازم است که ابری‌سازان ایران برای ساختن کاغذ ابری ایرانی با هنرمندان رشته‌های مختلف مشورت کنند و از لحاظ رنگ و نقش و کاربرد آن از آنها الهام بگیرند. با این عمل معتقدم که در آینده نزدیک کاغذ ابری شیوه جدید ایرانی که در آن کاملاً اصالت ایرانی محسوس می‌شود ابداع شود.

این هم ناگفته نماند که در این سفر نمونه‌های کاغذ ابری ابوطالب مدرس همدانی را روی جلدی نسخ خطی دیدم. البته قبلاً هم نظری آن را در عکسهای قلمدانها دیده بودم. ابوطالب که در اوآخر قرن سیزدهم هجری قمری، یعنی حدود صد و شصت سال پیش فعالیت هنری داشت برای کاغذ ابری طرح بدیعی ابداع کرده بود. این طرح از نظر رنگ و شکل در کمال سادگی ساخته شد، اما امروزه شبیه‌سازی آن آثار بی‌نهایت دشوار است که اینجانب در این کار درمانده است.

به نظر اینجانب طرح ابوطالب شاید بهترین نمونه راهنمای طرح کاغذ ابری اصیل ایرانی باشد و امیدوارم روزی طرح آن را ابری‌سازان ایران احیا کنند و بر اساس این روش، روش‌های گوناگونی بوجود بیاورند که ابری‌دوستان جهان از دیدن آن، شیوه ایرانی را احساس کنند.